

ПУТІВНИКИ ЛЬВОВОМ, ВИДАНІ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (1919–1939): ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

Маріанна Мовна

провідний бібліограф науково-інформаційного відділу
ЛННБ України ім. В. Стефаника

Здійснено першу в українському львовознавстві спробу пролити світло на історію створення путівників Львовом, видані в міжвоєнний період (1919–1939). Визначено типологічну належність путівників, підкреслено їх тематичні, ідеологічні та лінгвістичні особливості. Охарактеризовано доробок найпомітніших авторів, відомих діячів своєї епохи — М. Орловича, Б. Януша, М. Голубця, І. Крип'якевича, М. Яросевич, О. Мединського та ін.; загальна бібліографія путівників Львовом цього періоду налічує понад 60 позицій.

Ключові слова: путівники, Львів, історія, міжвоєнний період, бібліографія, історіографічний аспект.

The article deals with the first attempt in the Ukrainian Leopoldians outlines history of the foundation of guidebooks of our city in period of interwar period (1919–1939). The article defines the typological belonging of city guides and accentuates their subject, ideological and linguistic variety. Contribution of visible authors, famous figures of their epoch — M. Orlovich, B. Janush, M. Golubec, I. Kripiakievich, M. Jarosevich, A. Medinsky and others is revealed. General bibliography of guidebooks of our city of this period contains near 60 units.

Keywords: city guides, Lviv, history, interwar period, bibliography, historiography aspect.

Предпринята первая в украинском львововедении попытка исследовать историю создания путеводителей по г. Львову, изданных в междувоенный период (1919–1939). Обозначена типологическая принадлежность путеводителей, подчеркнуты их тематические, идеологические и лингвистические особенности. Характеризуется наследие виднейших авторов, известных деятелей своего времени — М. Орловича, Б. Януша, Н. Голубца, И. Крипякевича, М. Яросевич, А. Медынского и др.; общая библиография путеводителей по Львову данного периода насчитывает более 60 позиций.

Ключевые слова: путеводители, Львов, история, междувоенный период, библиография, историографический аспект.

Дослідження історії путівників Львовом належить до мало-висвітлених питань сучасного українського львовознавства. Перші спроби систематизації наявного джерельного матеріалу, періодизації львівських путівників та відтворення хронології їх історичного поступу здійснили історик О. Шишка [16] та книгознавець О. Вербіцька [1]. Окрім того, бібліограф Н. Кошик у контексті висвітлення історіографічного аспекту українських книжкових та періодичних видань із краєзнавства і туристики Львова першої третини ХХ ст. [8] подала стислий огляд кількох українських путівників міжвоєнного періоду (М. Голубця, І. Крип'якевича, О. Когута і Б. Котецького). З польських дослідників цієї проблематики назвемо М. Рауш, автора невеликої аналітичної статті [36], в якій подана і вибрана бібліографія львівських путівників. Щодо текстової частини розвідки не можемо не відзначити стихійно-хаотичний характер відбору й укладання матеріалу, а внаслідок цього — типологічну невизначеність самих путівників. У бібліографічних відомостях ми помітили численні невідповідності й неточності. Окрім того, запитання викликають і хронологічні рамки цього дослідження (1850–1939), особливо верхня межа, не підтверджена відповідним фактологічним матеріалом. Цим практично й обмежується сучасна історіографія досліджуваного питання.

Загалом, історію видання путівників Львовом ми поділяємо на шість історичних періодів: австрійський (1772–1918, з перервою на російську окупацію); російський (1914–1915); польський (1919–1939); радянський (1939–1941, 1944–1991); німецький (1941–1944); український (з 1991 р.).

У центрі уваги цієї статті — польський період, що протривав 20 років. Його започатковує «Ілюстрований путівник Львовом», який видав М. Орлович у 1920 р. [31]. У розпал польсько-українського військового протистояння 1918–1919 рр. командування польського Галицького фронту висунуло ініціативу підготувати силами солдатського університету в м. Ярославі новий ілюстрований польський путівник Львовом (останній польськомовний путівник містом датувався 1910 р.). Виконання цього проекту було доручено М. Орловичу як референту університету з освітніх справ та досвідченому автору багатьох довоєнних путівників Галичиною [25; 28; 29; 30; 35]. Доктор права, географ і вроджений мандрівник, засновник

та перший голова Академічного туристичного клубу (1906–1911) М. Орлович зробив значний внесок у створення путівників Львовом, всією Галичиною та у справу популяризації рідного міста й краю в Європі. Його активна діяльність поклала початок польській краєзнавчій туристиці в Галичині.

Побудований за маршрутним принципом з описом за дільницями, вулицями і площами, путівник М. Орловича був розрахований перш за все на військовиків з різних куточків Польщі, яких автор прагнув ознайомити з минулим Львова, його культурною та мистецькою спадщиною, військовою історією, пам'ятками архітектури, акцентуючи на споконвічній польськості культури міста (розділ «Львів як осередок польської культури»). Ознайомлення читачів з найважливішими пам'ятками історії та культури, визначними будівлями, церквами, костелами, парками, музеями, а також найпопулярнішими маршрутами мандрівок за місто супроводжувалося історичними екскурсами (розділи «Історія міста та статистика», «Львів під час війни 1914–1919 рр.»), пронизаними тенденційним висвітленням історичних і воєнних подій та піднесенням з приводу відродження Речі Посполитої. Польська патріотична критика з ентузіазмом сприйняла путівник М. Орловича як перший вітчизняний післявоєнний провідник Львовом, особливо висвітлення ним військових подій 1914–1919 рр.: «Лише тепер дочекалися польського путівника Львовом, який спирається на два попередні [Ф. Яворського і Ю. Пйотровського. — М. М.] і додає деякі найновіші деталі, а конкретніше те, що пережив Львів від 1914 до 1920 рр. Додався дуже цікавий матеріал про Львів періоду воєнних дій 1914–1919 рр., де описано останню польсько-українську війну і тривалу облогу міста, яка завершилася перемогою, як і багато попередніх» [41, s. 7]. Похвали удостоївся і М. Орлович як «автор, який може написати польський бевекер для ознайомлення зі всією Польщею, її пам'ятками природи, історії та мистецтва».

Друге, розширене видання путівника з'явилося друком 1925 р. [32] у серії «Польська туристична бібліотека» коштом Міністерства громадських робіт. Керівником сектору «Туристика» цього міністерства працював М. Орлович. Представлений матеріал зазнав значної структурної перебудови за рахунок введення нової інформації. Суттєво доповнено розділ «Околиці Львова». У ньому автор

зосередив відомості про геологію корисних копалин, особливості фауни та флори, навів характеристику поселень з демографічним і національним складом їх мешканців, місцеві культурні пам'ятки Левандівки, Рясної, Білогорщі, Сигнівки, Замарстинова, Голоска, Збоїщ, Винників, Сихова, Сокільників, подав опис підльвівських курортних місцевостей з їх лікувальними властивостями (Брюховичі, Воля Добростанська, Зимна Вода, Любінь Великий, Пустомити).

Сучасні польські історики високо оцінили заслуги М. Орловича на ниві розвитку та популяризації вітчизняної туристики і краєзнавства [24; 38]. Якщо абстрагуватися від авторського бачення історичних подій, можемо погодитися з оцінкою діяльності М. Орловича як автора численних провідників, в яких незмінно був присутній Львів, яку дав дослідник польського туристичного руху Т. Ковалик: «Путівники авторства Орловича мають ту перевагу, котра рідко трапляється сьогодні, — ретельну увагу до докладного викладу матеріалу та достовірності поданої інформації» [24, s. 347]. Зауваження Т. Ковалика видається цілком обґрунтованим у контексті того, що М. Орлович здебільшого описував у путівниках те, що бачив на власні очі, мінімально використовуючи тогочасну краєзнавчу літературу.

У 1922 р. вийшов у світ змістовний «Путівник Львовом» [20] Богдана Януша, людини енциклопедичних знань, що отримала їх самотужки, краєзнавця, музейника, публіциста, археолога, історика мистецтва, бібліографа, видавця наукових часописів, бібліофіла за покликанням, який тоді виконував обов'язки консерватора (головного охоронця) історичних пам'яток Львівського округу, зрештою, відданого патріота нашого міста. Б. Януш під власним прізвищем писав по-польськи, а під псевдонімом Василь Карпович друкувався в українських часописах, оскільки був українцем за походженням і греко-католиком за віросповіданням.

Невеликий за обсягом путівник довідникового типу й кишенькового формату складається з шести розділів, які містять практичну інформацію про транспортні засоби, готелі, ресторани, банки, театри, урядові та публічні інституції; лапідарний історичний нарис; пам'ятки мистецтва і архітектури (основна частина); парки; цвинтарі; музеї, галереї, бібліотеки, архіви з коротким оглядом їх колекцій. У книжці, надрукованій у післявоєнний період, відсутні ілюстрації, за винятком графічного герба Львова на обкладинці.

Б. Януш також був автором україномовного путівника Львовом, рукопис якого, датований 1919 р., нині перебуває у фондах Центрального державного історичного архіву України у Львові [17]. «Провідник по Львові» відклався у фонді НТШ, оскільки його друк планувався накладом книгарні товариства. Первісним задумом автора було підготувати сім розділів: «Старинний Львів», «Церкви», «Костели», «Пам'ятки будівництва», «Огороди», «Цвинтарі», «Музеї, бібліотеки і архіви». В архіві ж зберігається рукопис лише п'яти розділів (без першого й шостого) обсягом 211 аркушів. Слід відзначити, що путівник Б. Януша має яскраво виражений україноцентричний характер, про що автор зазначив у вступній частині. Акцентуючи на висвітленні здебільшого українських артефактів Львова, він прагнув виправити історичну несправедливість щодо української мови в Галичині за часів Австро-Угорщини, що виявлялось у вузькості сфери її суспільного функціонування. Описуючи церкви міста, Б. Януш головну увагу зосередив на комплексі будівель архікатедрального собору св. Юра, подав їх історико-архітектурний екскурс, опис інтер'єрів та екстер'єрів собору, митрополичих палат, дзвіниці і консисторії, докладно зупинився на родоводі та суспільно-політичній діяльності галицьких митрополитів, зокрема родини Шептицьких (40 сторінок рукопису), не оминаючи, однак, й інших українських сакральних об'єктів (Волоська церква, церква св. Духа, свв. Петра і Павла, Преображення Господнього, сс. Василіянок). Значно менший за обсягом розділ «Костели», що містить опис пам'яток сакральної архітектури інших конфесій (Латинський кафедральний собор із прилеглими каплицями, Вірменський архікатедральный собор, костели католицьких орденів). Серед архітектурних атракцій Львова автор виділив площу Ринок як історичне серце міста, вулицю Руську, Ставропігію, Порохову башту та міський арсенал, будівлі Галицького Сейму, театрів, музеїв, навчальних закладів, пам'ятники визначним діячам. Увагу автора провідника привернули популярні серед львів'ян парки (Гетьманські та Губернаторські Вали, Високий Замок, Цісарський Ліс, Єзуїтський Город, Погулянка, Цетнерівка та ін.). Знавець історичних старожитностей, Б. Януш не міг оминати увагою багатих колекцій львівських музеїв (Національного ім. митр. А. Шептицького, НТШ, Ставропігійського братства, Любомирських, Оссолінеуму, Природничого, Міського

Промислового), бібліотек та архівів. Рукопис, підписаний на титульному аркуші «Василь Карпович», було завершено 15 жовтня 1919 р.

У 1933 р. в зв'язку з приєднанням до міста низки підльвівських сіл (Замарстинів, Голоско Мале, Клепарів, Білогорща, Сигнівка, Кульпарків, Козельники, Знесіння) і створенням «Великого Львова», міська агломерація якого за чисельністю населення займала третє місце у довоєнній Польщі після Варшави і Лодзі, з'явився друком однойменний путівник та інформатор без зазначенням авторства [33]. Він обіймає три розділи: «Початки Львова та його історія» з коротким викладом найважливіших історичних подій; «Провідник містом», укладений за дільницями, згідно з давнім адміністративно-територіальним поділом, а також опис новоприєднаних територіальних одиниць; «Інформаційна частина» зі списком вулиць та площ в алфавітному порядку, перелік державних установ, фінансових інституцій, представників різних професійних груп, готелів, ресторанів та рекламні оголошення.

На початку 30-х рр. з'явилася друком низка путівників (1933, 1934, 1937, 1938), які видавав львівський тижневик «Gazeta Mieszkańcowa». Серед них варто відзначити «Ілюстрований путівник по Львову» 1934 р. видання [23], присвячений 15-й річниці незалежності Польщі, найрепрезентативніший та найбільший за обсягом. Його рецензентом та автором стислого історичного екскурсу Львовом був відомий польський історик, музейник та архівіст Олександр Чоловський. За амбіційним задумом видавців, їх путівник змішаного типу, претендуючи на співзвучність зі швидким ритмом життя сучасного великого міста, надавав усю необхідну для туристів інформацію — одно- та дводенні туристичні маршрути, найновіший перелік вулиць та площ із позначенням їх розташування на плані міста, найважливіших пам'яток, адреси адміністративних і громадських інституцій, музеїв, бібліотек, видавництв, засобів масової інформації, навчальних, лікувальних, спортивних, розважальних закладів, комунальних підприємств, суб'єктів господарської діяльності, ліній транспортної мережі, рекламні оголошення.

1935 р. книжкова Леополітана збагатилася ще одним цікавим виданням — працею польської дослідниці Марії Яросевич «Наш Львів» [22]. Непересічну вартість цієї публікації відразу помітила і зафіксувала тогочасна критика в особі М. Тировича [39], який

справедливо означив її жанрову належність як «пограниччя монографії про місто і краєзнавчого путівника». В історичному нарисі авторка в контексті відповідних розділів описала як старовинні пам'ятки архітектури (Латинський архікатедральний собор із каплицею Боїмів, катедру св. Юра, Вірменський собор, площу Ринок, Волоську церкву, найзначніші костели та монастирі, старий єврейський цвинтар), так і тоді ще відносно «молоді» (залізничний двірець, університет, Оссолінеум, міський оперний театр та ін.).

М. Тирович подав невелику, але предметно вичерпну і досконали фахову рецензію, яка актуальна і сьогодні. Ми наводимо її з незначними скороченнями. «Книжка, що складається із 30 лапідарних розділів про найцінніші пам'ятки і найцікавіші особливості міста Лева, є корисною для вибагливого туриста, який за невеликий проміжок часу хоче пізнати принади та історію міста, що криються в його мурах, площах, цвинтарях. Старанно дібрані ілюстрації (оригінальні світлини вклеєно до кожного примірника окремо), гарний папір та естетична обкладинка — усе це робить цей путівник приємним товаришем у мандрівці містом. Доданий наприкінці перелік найважливіших видань про давній і сучасний Львів є вартісним для історика з огляду на брак окремої вичерпної бібліографії міста». Залишається лише додати, що авторка цього пізнавального видання читала лекції на курсах для гідів Львовом, організованих місцевим відділом Польського краєзнавчого товариства наприкінці 1930-х рр.

У 1936 р. накладом автора у графічному закладі К. Дорошинського вийшов друком «Львів: путівник для мандрівників» львівського історика-краєзнавця, публіциста і педагога Олександра Мединського [26]. У путівнику довідниково-маршрутного типу, що складається з 19 розділів, наведено короткий історичний нарис Львова та практичну туристичну інформацію (адміністративний поділ за дільницями, транспортні комунікації, адреси урядових установ, навчальних закладів, поштових відділень, банків, готелів, ресторанів, театрів та ін.). У ньому розроблено і подано програму відвідання міста з переліком основних пам'яток та музеїв, розраховану на один, два та три дні. Окремий розділ присвячено докладному опису історичних пам'яток Львова, котрі постали у певний історичний період — княжий, польський, австрійський,

знову польський. Пильної уваги автора удостоїлися фондові збірки архівів, бібліотек, музеїв, зроблено короткий огляд громадських організацій, закладів охорони здоров'я, наукових, професійних та спортивних товариств, міських парків, цвинтарів. Видання, опоряджене ошатною обкладинкою роботи Р. Менкіцького з видом Львова, прихильно зустріли критики та фахові дослідники історії міста [18, s. 163-164], а також широкі кола читачів, особливо молодь та туристи. Тому невеликий наклад розійшовся упродовж року і виникла необхідність повторного видання, яке у дещо доповненому та переробленому вигляді, зокрема з новим розділом «Підземний Львів», побачило світ влітку 1937 р. [27]. Високо оцінила путівник О. Мединського — доволі неординарний для тодішнього книговидавничого процесу факт — рецензент видання М. Яросевич [21]. Для нас її рецензія у львівському часописі «Przegląd Krajoznawczy» вартісна ще й тим, що самою появою у вересні 1937 р. дозволила встановити справжню дату виходу в світ другого видання путівника, вказану на титульному аркуші помилково (1938).

Міжвоєнне двадцятиліття було переломним періодом на користь українців у загалом несприятливій для них ситуації на книжковому ринку львівських путівників, де неподільно панували польські видання. Як справедливо зауважив О. Шишка, хоч українці мали досить потужну історичну школу, сформовану завдяки плідним зусиллям Наукового товариства імені Шевченка, проте чільні її представники, учні М. Грушевського, зокрема І. Крип'якевич, М. Кордуба, С. Томашівський, І. Джиджора, І. Кривецький та ін., перш за все були зайняті розпрацюванням питань давньої історії Галицько-Волинського князівства, утвердженням пріоритету українців у заснуванні Львова і розробкою фундаментальних проблем історії України. А для популяризаторської роботи бракувало часу, та, мабуть, і можливостей [16, с. 3].

Першим українським путівником Львовом стало видання 1925 р. «Львів. Провідник» [10] книжково-видавничої спілки «Червона Калина». Щодо авторства зазначеного путівника думки дослідників суттєво розходяться. Так, в «Енциклопедії Львова» стверджується, що автором першого українського путівника Львовом є М. Голубець [15, с. 543]. Цю ж думку поділяє Л. Кічура у статті, присвяченій постаті М. Голубця як історика-леополіста [5, с. 450].

Хоча, на нашу думку, якої, до речі, дотримується і О. Шишка, ситуація видається дещо складнішою. З титульного аркуша «Провідника» випливало, що М. Голубець є автором першого розділу книжки — «Історія Львова від найдавніших часів. Історичні пам'ятники старовини», зміст якого — симбіоз історичних відомостей про наше місто від початків його заснування та опису найвизначніших архітектурних пам'яток, дібраних за маршрутним принципом і побачених очима українця. Власне в цій національній візії культурно-історичного середовища Львова, вперше висвітленій публічно на шпальтах українського путівника, полягає незаперечна заслуга М. Голубця як перед рідним містом, так і вітчизняним історичним краєзнавством (на чому акцентувала критика). Другий розділ — «Львів у часах великої і визвольної війни. З.У.Н.Р.» — позначений криптонімом Л. Л. Як подає «Словник українських псевдонімів та криптонімів» [3, с. 215], криптонімом Л. Л. користувався Лев Лепкий; він, найімовірніше, і був автором цього розділу, оскільки одночасно поєднував посади директора і редактора видавництва «Червона Калина». А заключний розділ путівника без зазначення авторства під титулом «Провідник по Львові» слугує інформаційним тлом переважно українських установ міста — окремих культурно-освітніх, професійних товариств, промислових підприємств, а також фахівців-українців.

Нашу думку про часткове авторство М. Голубця в аналізованому путівнику підтверджують рецензії на це видання — історика й мистецтвознавця В. Січинського [13] та літературознавця В. Дорошенка [4]. Перший дуже схвально відгукнувся про основну частину праці блискучого знавця Львова — М. Голубця: «Цінність цього нариса полягає в тому, що тут дуже вдало зєднано принцип топографічного огляду рівнобіжно з історично-хронологічним розвитком монументального мистецтва. Тому ми маємо не тільки «провідник» по місту в вузькому значінню цього слова, але також солідну монографію про Львів — його історію, розвиток та мистецькі пам'ятки». Розділ про Львів воєнного часу викликав у В. Січинського певні застереження щодо добору ілюстративного матеріалу, рівно ж як і додаток «Провідник по Львові» (с. 170-179), у якому, на думку рецензента, «зовсім не зазначені такі важні освітньо-громадські установи..., як мійські музеї, бібліотеки, театри. Це тим

більше дивно, що в загальному тексті М. Голубця є перегляд всіх цих установ». Власне цей закид рецензента є зайвим аргументом на користь твердження лише про часткове авторство М. Голубця, оскільки такий авторитетний дослідник не оминув би увагою потребу уніфікації громадських установ в обох розділах, якщо би був їх одноосібним автором. В. Дорошенко у рецензії на сторінках «Літературно-наукового вістника» зазначив, що «історію самого міста й опис його старинностей та сучасних культурних і ин. установ подав дуже сумлінно в стислім огляді М. Голубець, а від вибуху світової війни включно до польсько-української війни історію міста змалював Л. Л.» (с. 191). Проте історично склалося так, що авторству М. Голубця приписують весь «Провідник».

У 1931 р. у львівському видавництві «Дажбог» побачила світ книжка під назвою «Покажчик українського виробництва, торгівлі та вільних звань» [11], яка була першим таким виданням на українському ґрунті. Вона складалася з короткого провідника Львовом довідникового типу, алфавітного довідника державних міських установ, опису виробничих та торговельних підприємств і часописів, а також містила перелік фахових шкіл, представників вільних звань (адвокатів, лікарів, інженерів) та декілька сторінок реклами українських виробників і споживчих послуг. Як зазначалося у передмові до «Покажчика», редакція планувала видати другу частину, яка б охоплювала інформацію з-поза Львова, та провідник краєм.

У 1932 р. український історик Іван Крип'якевич зібрав в окрему книгу, що вийшла друком у бібліотеці товариства «Просвіта» [9], цикл своїх краєзнавчих розвідок, надрукованих 1930–1931 рр. ілюстрованим науково-популярним часописом «Життя і Знання», у яких подано опис історичних прогулянок Львовом. Існує припущення, що задум створити історико-краєзнавчу розвідку рідного міста у жанрі путівника, придатного для використання як фахівцями, так і туристами-аматорами, виник у дослідника ще під час Першої світової війни, коли він викладав у філії Львівської Академічної гімназії й вів історичний гурток (з березня 1917 р.). На його засіданнях переважала львівська тематика («Про початки Львова», «Львів у середніх віках», «Українське міщанство у Львові XVI ст.», «Татарський набіг на Львів 1695 р.», «Львів 1809 р.»); учасники гуртка здійснювали екскурсії містом та його архітектурними пам'ятками [12].

Автор «Історичних проходів по Львові», використовуючи маршрутний принцип, описав більшість пам'яток старовини й згрупував їх за дільницями міста (Княже місто, Високий Замок, Ринок, Руська вулиця, середмістя, довкола середмістя, Личаків, Галицьке передмістя, від Полтви до Єзуїтського парку, Святий Юр, Городецька й Янівська вулиці, церкви княжого Львова, Замарстинів, Клепарів, Голоско, Брюховичі). Дослідник акцентував на українських старожитностях, зокрема зупинився на побуті українського міщанства, членів Ставропігії та церковного братства, описав Успенську церкву й окремі кам'яниці вулиці Руської. Загалом, ця історико-краєзнавча праця ознайомлює читача з найцікавішими сторінками давнього минулого Львова, з найважливішими подіями, які відбувалися у місті протягом XIII–XIX ст. і першої третини XX ст. За загальним визнанням, книга І. Крип'якевича стала найкращим українським провідником вулицями старовинного міста. Підтвердження цього — рецензії відомих суспільно-культурних діячів того часу. Літературознавець Т. Коструба високо оцінив працю дослідника: «Історичні проходи по Львові» можна назвати зразковим українським «Baedeker'ом», що може служити й за історію, й за дуже цікаву лектуру. Не лише може, але і справді служить. Читачі захоплені книжечкою — читають її, відкладаючи романи й інші оповідання... Треба бути щиро вдячними авторові й товариству «Просвіта», що подарували суспільності таку гарну книжку» [7, с. 416]. Йому вторить мистецтвознавець М. Голубець: «Ця 166-сторінкова, на добром папері видрукована і 59-ма ілюстраціями прикрашена книжка може зовсім добре сповнити завдання солідного підручника для тих, що бажають точніше познакомитися з історією та сучасним виглядом міста Львова і його найближчих околиць. Автор створив цікавий тип науково обоснованого, глибокого змістом, але при цьому і до практичних цілей пригожого провідника по нашому місті» [2, с. II].

1936 р. педагогічне товариство «Рідна Школа» у Львові профінансувало український путівник Львовом маршрутно-довідникового типу О. Когута та Б. Котецького [6]. Невеликий за обсягом «Ілюстрований провідник по Львові» завдяки доступній формі та добрій методиці викладу матеріалу розкриває для читача культурну палітру українського Львова, яку можна збагнути, пройшовши основними маршрутами середмістя. У книжці розроблено два туристичні маршрути, розраховані для кількогадинної та одно-

дводенної прогулянок містом. Коротший маршрут передбачає ознайомлення із Високим Замком, історичним осередком українства у місті — вулицею Руською з Волоською церквою, вежею Корнякта, товариством «Просвіта», страховим товариством «Дністер», а також іншими українськими установами (площею товариства «Сокіл-Батько», Академічним домом, навчальними приміщеннями «Рідної Школи», підприємствами І. Левинського, архікатедральним собором св. Юра). Довший маршрут розпочинається від площі Ринок з її найвизначнішими будівлями, провадить найцікавішими сакральними пам'ятками (Домініканський собор, Преображенська церква, Вірменська катедра, церкви св. Миколая, св. Онуфрія, св. Параскеви-П'ятниці та ін.), музеями (Ставропігійський, Природничий, Міський Промисловий, Український Національний) і бібліотеками основних навчальних закладів, українськими культурно-освітніми (НТШ, Народний Дім, Вища Школа Закордонної Торгівлі) та промислово-фінансовими («Центросоюз», «Маслосоюз», концерт «Українська преса» І. Тиктора, «Центробанк», «Ревізійний Союз Українських Кооператив», кондитерська фірма «Фортуна Нова», кооператив «Суспільний Промисл») установами. Завершує пугівник практичний інформатор з відомостями про засоби міської та позаміської комунікації, готелі, ресторани, українські книгарні, фахові школи та ін. Нам вдалося розкрити ініціали тільки одного з авторів — Осипа Когути [40].

Ще одним українським пугівником Львовом, що вийшов восени 1939 р., на межі зміни польської окупації радянською, є рекламно-довідниковий «Український провідник по Львові» [14]. Представники видавництва «Комерція», що підготували його до друку, намагалися «дати адреси та інформацію про все найважливіше з українського середовища», зокрема громадські товариства, бібліотеки, книгарні, музеї, вищі та середні навчальні заклади, захоронки, лікарні, клуби, готелі, ресторани, кінотеатри, видавництва, друкарні, пресу, церкви, монастирі, політичні партії, українські будинки, фабрики та приватні підприємства, банки, страхові товариства, приватних лікарів, адвокатів, інженерів, транспорт, список вулиць та площ міста, а також перелік визначних пам'яток міста, які слід оглянути мандрівнику. «Український провідник» є цінним джерелом, що засвідчує факт існування в місті українських інституцій в умовах передвоєнної Польщі та їх конкретне місцезнаходження.

Єврейську історичну візію Львова представляють путівники історика д-ра Якуба Шалля «Путівник по єврейських пам'ятках міста Львова і нарис історії львівських євреїв» (1935) [34] та книгаря-букініста Ізидора Гьольцеля «Львів, місто старожитностей та історичних пам'яток» (1937) [19]. Перший, за словами Л. Харевич [18, с. 209], не лише ознайомлює читачів із єврейською культурною спадщиною, що збереглася в межах відповідних ділянок міста, — архітектурними пам'ятками, цвинтарями, архітектурою божниць та окремих будівель, а й подає нарис історії львівських євреїв. А тому класифікуємо його як історичний путівник. Історичний нарис становить зміст першої частини книги, де виділяються окремі періоди: «Євреї в українському Львові (1250–1350)», «Євреї у Казимировому Львові (від 1350 р.)», «Єврейська громада під австрійським пануванням (1772–1918)», «Сучасний єврейський Львів». Роком заснування Львова автор вважає 1250 р. і визнає його первісний український характер. За даними Я. Шалля, перші архівні згадки про львівських євреїв у «Найстаршій міській книзі» датуються 1383 р. та 1384 р. й стосуються записів про існування у місті Єврейської вулиці. До часів правління короля Казимира III належить створення нової єврейської громади з розвиненою внутрішньою інфраструктурою (кагал, синагоги, лазні, суд, органи самоуправління, цехи) та зрівняння євреїв у юридичних правах з іншими львівськими «націями» (українцями, вірменами) привілеєм 1356 р., економічний розквіт громади. Характерними рисами австрійського періоду автор вважає зусилля монаршої верхівки щодо обмеження економічних прав єврейства, германізації, локалізації їх розселення на вулицях Бляхарській, Боїмів, Собеського, Сербській, Руській та Краківському передмісті. Кінець XIX — початок XX ст. характеризується появою єврейського національного руху, розвитком освіти, преси, громадських і мистецьких товариств, започаткуванням власного театру. В міжвоєнний період львівська єврейська спільнота представлена передусім інтелігенцією (70 % львівських адвокатів та 60 % лікарів були етнічними євреями), а їх частка в загальній кількості мешканців на 1935 р. становила 30 % (100 тисяч із 315 тисяч людності). Другу частину видання присвячено топографії давнього львівського гетто з локалізацією його

міської та підміської діляниць, з описом зовнішнього вигляду окремих будинків, найпомітніших пам'яток архітектури (найстаріша міська синагога 1555 р. на вул. Новоеврейській, головна єврейська святиня 1604–1801 рр. «Золота Роза», старий єврейський цвинтар біля вул. Шпитальної). В окремий розділ винесено збережені до часів автора пам'ятки давніх львівських гетт (кам'яниця на вул. Бляхарській, 20, докладний опис внутрішнього облаштування «Золотої Рози» з фотофіксаціями, історія окремих будинків та їх власників, велика підміська божниця, божниця хасидів, нова поступова синагога на Старому Ринку, новий цвинтар на вулиці Янівській, будинок кагалу з музеєм єврейської гміни). Наприкінці подано бібліографію і перелік ілюстрацій.

Путівник Я. Шалля одержав схвальний відгук на сторінках єврейського часопису «Chwila». Ось що відзначив рецензент О. Тіллеман: «Довгий час відчувався брак путівника по єврейських пам'ятках Львова. Цьому значною мірою зарадив автор нинішньої книжки, появу якої вітає кожен, хто хотів би пізнати історію старого єврейського Львова. Зі знанням предмета, опертим на ґрунтовних студіях фахової літератури, автор веде читача по єврейському Львову і звертає його увагу на об'єкти, які з точки зору історичного бачення заслуговують особливої уваги. Хоча путівник має в основному історичний характер, значною мірою в ньому присутня також мистецька сторона пам'яток» [37].

Міні-провідник І. Гьольцеля репрезентує погляд на «місто старожитностей та історичних пам'яток XIII–XX ст.», приурочений до 700-ї річниці від його заснування (щоправда, її автор визначив на власний розсуд, без жодного наукового обґрунтування). Виклад ключових історичних подій (Львів за панування польських королів, перехід під австрійську юрисдикцію, Перша світова війна, польсько-український військовий конфлікт 1918 р.) подано в телеграфному стилі окремими стислими абзацами. Подібно зроблено перелік основних пам'яток старовини (житлових будинків, палаців, костелів, церков і монастирів, синагог, будівель громадського призначення) із зазначенням їх адрес.

Підсумовуючи, зазначимо, що на сьогодні ми встановили загальну кількість путівників Львовом міжвоєнного періоду. Вона сягає понад 60 видань. Серед них чітко вирізняються три «національні»

блоки, що представляють, відповідно, польський, український та єврейський погляд на місто, його історичну долю та залишений попередниками культурний спадок. Найчисленнішою є група польсько-центричних путівників авторства М. Орловича, О. Мединського, М. Яросевич та ін. Українську візію Львова, що вперше отримала можливість оприлюднення лише 1925 р., репрезентують путівники М. Голубця і Л. Лепкого, І. Крип'якевича, О. Когути і Б. Котецького, профільна видавнича продукція українських видавництв «Дажбог» і «Комерція». Присутній у путівниках Львовом і єврейський дискурс, який представляють видання Я. Шалля та І. Гьольцеля.

Щодо типологічної належності досліджувані путівники поділяємо на маршрутні (І. Крип'якевича, Я. Шалля), довідникові (Б. Януша, «Покажчик українського виробництва, торгівлі та вільних звань», змішані (М. Орловича, М. Голубця і Л. Лепкого, путівники «Gazety Mieszkaniowej», О. Когути і Б. Котецького) з підвидом рекламно-довідникових видань («Великий Львів», «Український провідник по Львові» видавництва «Комерція»), видання М. Яросевич на межі краєзнавчого путівника та монографії про місто. Україномовний рукопис Б. Януша 1919 р. долучаємо до путівників довідникового типу.

Дослідження путівників Львовом, які не лише виконують своє пряме функціональне призначення гйда, розкриває широку історичну панораму міста. Як цінне документальне свідчення епохи, путівник фіксує найбільш значущі для мегаполісу події та різні точки зору на них. На сторінках путівників знайшли відображення діаметрально протилежні польська й українська історичні концепції заснування Львова, польська та українська версії трактування знакових історичних подій (визвольних змагань українського народу за незалежність 1648–1654 та 1918–1919 рр.), архітектурне обличчя міста, досягнення технічного прогресу та їх впровадження у повсякденне життя львів'ян, масштабні культурні події (виставки, ювілейні імпрези, з'їзди). На основі дослідження історії створення путівників можна вивчати персоналії відомих людей того часу, а також авторів найвідоміших путівників (М. Орловича, Б. Януша, М. Голубця, Л. Лепкого, І. Крип'якевича, О. Мединського та ін.), видавців і друкарів, історію видавництв, друкарень та книгарень.

1. *Вербіцька О. Р.* Путівник як найпопулярніше видання краєзнавчої літератури (за матеріалами львівських путівників XIX–XX ст.) / *О. Р. Вербіцька* // Наукові записки Української академії друкарства. — Львів, 2001. — Вип. 3. — С. 78-81.
2. *Голубець М.* Книжка про Львів / *Микола Голубець* // Література. Мистецтво. Наука. — Львів, 1932. — 26 черв. (чис. 24). — С. II-III. — Рец. на кн.: Історичні проходи по Львові / *І. Крип'якевич*. — Львів, 1932. — 165 с.
3. *Дей О.* Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI–XX ст.) / *Олексій Дей*. — Київ, 1969. — 559 с.
4. *Дорошенко В.* [Рецензія] / *Володимир Дорошенко* // Літературно-Науковий Вістник. — Львів, 1926. — Т. 89, кн. 2 (лют.). — С. 190-191. — Рец. на кн.: Львів. Історія Львова від найдавніших часів. Історичні пам'ятники старовини / *Микола Голубець* ; [Лепкий Лев]. Львів в часах великої і визвольної війни. З.У.Н.Р. / *Л. Л.* ; Провідник по Львові. — Жовква, 1925. — 179 с.
5. *Кічура Л.* Микола Голубець — знавець та історик Львова (за матеріалами преси) / *Леся Кічура* // Збірник праць НДЦ періодики / НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника. — Львів, 2007. — Вип. 15. — С. 450-457.
6. *Козут О.* Ілюстрований провідник по Львові / *О[sun] Козут, Б. Котецький*. — Львів, 1936. — 47 с.
7. *Коструба Т.* [Рецензія] / *Теофіл Коструба* // Записки Чина Святого Василя Великого. — Львів, 1935. — Т. 6, вип. 1/2. — С. 416-418. — Рец. на кн.: Історичні проходи по Львові / *І. Крип'якевич*. — Львів, 1932. — 165 с.
8. *Кошик Н.* Українські книжкові та періодичні видання з краєзнавства і туристики 20–30-х років XX ст. у Львові : історіографічний аспект / *Наталія Кошик* // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника : [зб. наук. праць] / НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника. — Львів, 2004. — Вип. 12. — С. 63-79.
9. *Крип'якевич І.* Історичні проходи по Львові / *Іван Крип'якевич*. — Львів, 1932. — 165 с.
10. Львів. Історія Львова від найдавніших часів. Історичні пам'ятники старовини / *Микола Голубець* ; [Лепкий Лев]. Львів в часах великої і визвольної війни. З. У. Н. Р. / *Л. Л.* ; Провідник по Львові. — Жовква, 1925. — 179 с.
11. Показчик українського виробництва, торгівлі та вільних звань. — Львів, 1931. — 70 с.

12. *Середа О.* До генези історичних проходів по Львову І. Крип'якевича / *Остан Середа* // Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві : зб. наук. праць / упоряд. *Феодосій Стеблій* ; НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. — Львів, 2001. — С. 731-732.
13. *Січинський В.* [Рецензія] / *Володимир Січинський* // Українське Мистецтво. — Львів, 1926. — Груд. (чис. 3). — С. 89. — Рец. на кн.: Львів. Історія Львова від найдавніших часів. Історичні пам'ятники старовини / *Микола Голубець* ; [Лепкий Лев]. Львів в часах великої і визвольної війни. З. У. Н. Р. / *Л. Л.* ; Провідник по Львові. — Жовква, 1925. — 179 с.
14. Український провідник по Львові. — Львів, 1939. — 116 с.
15. *Целуйко О.* Голубець Микола / *Олександр Целуйко* // Енциклопедія Львова / за ред.: *А. Козицького, І. Підкови*. — Львів, 2007. — Т. 1. — С. 542-543.
16. *Шишка О.* Путивники, довідники, адресні книги : до історії путивників Львова / *Олександр Шишка* // Галицька Брама (Львів). — 1999. — Листоп.-груд. (№ 11/12). — С. 2-4.
17. [Януш Богдан]. Провідник по Львові [Рукопис] / *Василь Карпович* // ЦДІА України у Львові. — Ф. 309, оп. 1, спр. 1418. — 211 арк. — Підп.: 1919.
18. *Charewiczowa Ł.* Historiografia i miłośnictwo Lwowa / *Łucja Charewiczowa*. — Lwów, 1938. — 291 s.
19. *Hölzel I.* Lwów, miasto zabytków i pamiątek historycznych (wiek XIII–XX) : przewodnik wydany w 700-letnią rocznicę założenia miasta / *Izidor Hölzel*. — Lwów, 1937. — 10, [2] s.
20. *Janusz B.* Przewodnik po Lwowie / *Bohdan Janusz*. — Lwów, 1922. — 72 s.
21. *Jarosiewiczówna M.* [Рецензія] / *Maria Jarosiewiczówna* // Przegląd Krajoznawczy (Lwów). — 1937. — N 1. — S. 32. — Рец. на кн.: Lwów : ilustrowany przewodnik dla zwiedzających / *A. Medyński*. — Wyd. 2, przejr. i uzupeł. — Lwów, [1937]. — 216 s.
22. *Jarosiewiczówna M.* Nasz Lwów : [przewodnik] / *Maria Jarosiewiczówna*. — Lwów, 1935. — 40 s.
23. Ilustrowany przewodnik po Lwowie / [zestawił *Aleksander Czołowski*]. — [Wyd. 2]. — Lwów, 1934. — VIII, 202 s.
24. *Kowalik T.* Życie dla turystyki, krajoznawstwa i sportu. Mieczysław Orłowicz 1881–1959 / *Tomasz Kowalik*. — Warszawa, 2009. — 498 s.
25. Lwów i okolica // Przewodnik po Europie / oprac. *M. Orłowicz*. — Wyd. 3. — Lwów ; Warszawa ; Kraków, 1914. — Т. 1. — S. 132-138.

26. Lwów : przewodnik dla zwiedzających miasto / oprac. *A. Medyński*. — Lwów, 1936. — 252 s.
27. *Medyński A.* Lwów : ilustrowany przewodnik dla zwiedzających / *Aleksander Medyński*. — Wyd. 2, przejrz. i uzupeł. — Lwów, [1937]. — 216 s.
28. *Orłowicz M.* Co zwiedzać w Galicji? : (wskazówki dla turystów) / *M. Orłowicz*. — Lwów, 1913. — 50 s.
29. *Orłowicz M.* Co zwiedzać w Galicji? : (wskazówki dla turystów) / *M. Orłowicz*. — Wyd. 2. — Lwów, 1914. — 64 s.
30. *Orłowicz M.* Illustrierter Führer durch Galizien / *Mieczysław Orłowicz, Roman Kordys*. — Wien ; Leipzig, 1914. — 388 s.
31. *Orłowicz M.* Ilustrowany przewodnik po Lwowie / *M. Orłowicz*. — Lwów, 1920. — 136 s.
32. *Orłowicz M.* Ilustrowany przewodnik po Lwowie / *M. Orłowicz*. — Wyd. 2, rozszerz. — Lwów ; Warszawa, 1925. — VIII, 274 s.
33. Przewodnik po mieście // *Wielki Lwów : przewodnik i informator*. — Lwów, 1933. — S. 34-71.
34. Przewodnik po zabytkach żydowskich m. Lwowa i historia Żydów lwowskich w zarysie / *Jakób Schall*. — Lwów, 1935. — 75 s.
35. Przewodnik po ziemiach dawnej Polski, Litwy i Rusi / ułożył *M. Orłowicz*. — Warszawa ; Kraków, 1914. — 207 s.
36. *Rausz M.* Przewodniki po Lwowie i okolicy (1850–1939) / *Monika Rausz* // *Kraków-Lwów : książki-czasopisma-biblioteki* / pod red. *Haliny Kosętki*. — Kraków, 2006. — T. 8. — S. 171-184.
37. *Tilleman O.* Nowości wydawnicze / *Oziasz Tilleman* // *Chwila* (Lwów). — 1935. — 26 paźdz. (N 5961). — S. 9. — Рец. на кн.: Przewodnik po zabytkach żydowskich m. Lwowa i historia Żydów lwowskich w zarysie / *Jakób Schall*. — Lwów, 1935. — 75 s.
38. *Turos L.* Mieczysław Orłowicz. Nauczyciel turystyki i krajoznawstwa / *Lucjan Turowski*. — Warszawa, 1999. — 191 s.
39. *Tyrowicz M.* [Рецензія] / *Marjan Tyrowicz* // *Nowa Książka* (Warszawa). — 1936. — R. 3. — Zesz. 9. — S. 500. — Рец. на кн.: Nasz Lwów : [przewodnik] / *M. Jarosiewiczówna*. — Lwów, 1935. — 40 s.
40. Urzędowy wykaz druków wydanych w Rzeczypospolitej Polskiej. — Warszawa, 1936. — R. 9. — N 10/11. — S. 136.
41. *Żyła W.* [Рецензія] / *Władysław Żyła* // *Słowo Polskie* (Lwów). — 1920. — 2 czerwca (N 252). — S. 7. — Рец. на кн.: Ilustrowany przewodnik po Lwowie / *M. Orłowicz*. — Lwów, 1920. — 136 s.